

Р Е Ц Е Н З И Я

от проф. д.н. Николай Георгиев Папучиев, СУ „Св. Климент Охридски“

за дисертационния труд „Бежанците от Егейска Македония и техните наследници
(Етнологички аспекти)“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално
направление **2.1 Филология**, научна специалност „**Фолклористика и етнология**“.

Докторант: Щерьо Атанасов ЩЕРЕВ

Научен ръководител: доц. д-р Илия НЕДИН

ЮЗУ „Неофит Рилски“, Катедра по литература и етнология

1. Данни за кандидата

Щерьо Атанасов Щерев е бакалавър по специалността „Английски език и Етнология“ (2010–2014) и магистър по „Английски език и антропология на Югоизточна Европа“ (2015–2016) в ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград. От 2017 е приет като докторант по докторска програма „Етнология и фолклористика“ в същото висше училище. Автор е на 7 научни публикации, участвал е в 6 конференции и семинари, работил е по два научни проекта, реализирани от екипи в ЮЗУ и ИЕФЕМ – БАН. Предварителното обсъждане на труда е направено в първичното звено на 09.04.2024 г., където единодушно е прието, че изследването е приносно и може да бъде открита процедура по публичната му защита. Датата и съставът на научното жури са определени със Заповед № 827 от 15.04.2024 на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

2. Научни постижения на дисертационния труд

Изложението на представения за обсъждане дисертационен труд в структурно отношение е организирано в 4 основни глави, уводна и заключителна част, списък с използваната и цитирана литература и приложение. Във формално отношение работата изпълнява всички изисквания за такъв тип изследователски текст.

Уводната част може да се определи като образцова, доколкото еднозначно и последователно отразява моделите за представяне на изследователската работа. Представени са водещите цели, които са били поставени пред проучването и които в крайна сметка са реализирани с помощта на разрешаването на конкретни задачи, съобразени с тях. „Основна цел на настоящото изследване – заявява докторантът – е представянето на спомена за преселението, присъстващ в съзнанието на потомците на бежанците от Егейска Македония, какво се помни и по какъв начин се разказва от тях и какъв е днешният им социален статус и нагласи (с. 6)“. Още тук в аванс може да се отбележи, че спомените за преселението са не само представени, но са и успешно анализирани в светлината на различни дискурсивни контексти. За постигането на това роля играе и коректното определяне на методологическият инструментариум, който – от една страна – отразява теоретичната база на работата, а – от друга – включва в различни методи на проучване, съобразени със социалните реалности. Като резултат, съвкупността от тях води до изграждането и прилагането на една интердисциплинарна по своя характер работна конструкция, в която резултатите от теренната работа се верифицират неколккратно през съвременните теоретични достижения в областта на хуманитарните и социалните изследвания. Обратният процес също е налице, като проверката на теорията „на терен“ води до проявата на критическа рефлексия при изграждането на общотеоретичната рамка.

Самите теренни проучвания са провеждани в периода 2019–2020 г. в Софийско „(гр. София, гр. Бухово), Благоевград и Гоцеделчевско (гр. Гоце Делчев, с. Копривлен, с. Тешово, гр. Хаджидимово, с. Мосомище, с. Сатовча)“ (с. 21), като по-конкретно вниманието е насочено към „Гоце Делчев и околните населени места“ (с. 21). Регистрирани са 16 аудиозаписа, извършени по метода на автобиографичното интервю и полуструктурираното етнографско интервю, осъществена е работа с архивни масиви и документални извори, проведени са важни наблюдения и социално-групови сондажи, както и работа с Интернет базирани източници. Създаден е и фотоархив от документи, ситуации и лица.

Първа глава на работата е със заглавие **„Историческа рамка на изследването“**. В методологическо отношение тя обогатява работата с въвеждането на историческия подход в опит за изясняване на общия контекст на бежанските процеси, както и политическите и икономическите фактори за тяхното случване. В резултат на анализ на архивни документи и историографски съчинения е направен опит да се потърсят началата на съзнателното изграждане и формирането на специфичен елит, чиято водеща

идея е да се поставят основите на колективна идентичност от модерен тип, каквато е националната. Фокусът е върху района на Неврокопско, Драмско и Серско, а хронологичните маркери са поставени преди 170 години, когато (1855) са първите податки за „откриване на българско училище“ в Неврокоп. Религиозният елемент, осмислен като градивен елемент на националното самоопределение в този период, също е представен като особено значим в работата. Нещо повече, този въпрос е дискутиран в изследването в светлината на мощните идеологически трансформации, чието отражение може да се открие и в съвременността, при това не толкова в автобиографичната и колективната памет, колкото в проявленията на политическото.

С оглед на теоретичната база, в тази част на работата са използвани съвременни теории в мисленето на националното и национализма. „Биологичната раса“, „представите за езиково братство 4 държавно ориентирана лоялност“ – пише в съгласие с К. Кармайкъл Щерьо Щерев, стоят „в основата за създаване на идеологията на национализма“. В съчетание „с по-стари предразсъдъци“, те са „довели до нетолерантност към културното и етническо разнообразие“ (с. 41). Политическото изражение на този тип модерен етатистко ориентиран национализъм се изразява – наред с всичко друго – най-вече в системен и продължителен тормоз върху мирното население. Този методично прилаган инструмент нерядко е придружаван и от еднократни и често пъти немотивирани проявления на груба сила и жестокост от страна на определени групи или лица, което показва невъзможността да се оказва контрол и да се управляват тези процеси от страна на властите. Това е особено важен момент за разбирането на автобиографичното мислене за виктимизацията и самовиктимизацията, на който би могло да се отдели по-голямо внимание при опита да се изведат част от етноложките аспекти на бежанските процеси. Тук може да се посочи и още нещо, което би придало допълнителна пълнота на историческата картина, реконструирана в изследването. То е свързано с прилагането на по-голяма критичност и дистанцираност към процесите, което се предполага от съвременните теории в мисленето на национализма, от една страна, и някои историографски съчинения – от друга. Подобна гледна точка би дала по-широка мотивационна основа на анализиранияте в трета и четвърта глава теренни материали, в които има интересно засрещане между новите идеологии и техния политически генезис и употреби и онези вътрешнородови връзки (в които земята например се мисли в категориите на разпознаваемо своето, а не в абстрактно отдалеченото и общото),

изграждащи интимно-колективното. Тук трябва да се каже, че съществуват и достатъчно данни, според които бежанското население не е било приемано съвсем радушно от местните жители и „спояването“ на спомените е продължителен процес през поколенията.

Втора глава на работата е озаглавена **„Държавна политика към бежанците“**. Тя допълва направените в предходната наблюдения с анализ на процесите на връщане отново към родните места от преселилите се. И тук политиките на отделните държави са разгледани с необходимата задълбоченост, за да се мотивират определени административни решения в подкрепа или срещу връщането по родните места. Архивните документи показват цялата сложност на човешката и политическата ситуация, при това в момент на криза (Втората световна война и разстановката на войски в различните части на Балканския полуостров става причина за масови преселвания на немалки човешки вълни), както и трудностите при управлението ѝ. Наред с това във фокуса на вниманието е *продължителността* на процесите и тяхната *незавършеност*. Анализът фиксира детайли, отнасящи се до времето след Втората световна война, които имат пряко отражение в живота на хората, принудени да напуснат родните си места в един или друг момент на масовите преселения. Във финалната част на главата се казва, че периодът на тоталитарния режим в България се характеризира с погазване на човешките права, което обаче твърде бегло реферира към живота на бежанците, идеите им за родното място, спомените им за „малката родина“, селището и региона. Пропуснат е и един ключов за паметта момент, а именно, че натискът от страна на комунистическият режим засилва носталгичното мислене за миналото. Мислене, при което често пъти понятията за род и родно място, отразяват страха от репресии от страна на властта, както и внимателното експониране на „гръцкото“ и „югославското“ като част от западната демокрация и човешки свободи. Податки за това се откриват в някои споменни наративи, поместени в четвърта глава.

Трета и четвърта глава на изложението изграждат семантичния център на работата и отразяват етноложките страни на бежанските процеси. **„Културна памет и културно наследство на потомците на бежанците от Егейска Македония“** е с основен фокус върху проблемите на носталгичното мислене на миналото, поддържането на памет за изгубената „малка родина“ и изграждане на общности, базирани на включените в семейната история наративи за миналото. „Посредством събрания през 2019–2020г. емпиричен материал, споменната култура на интервюираните събеседници ще бъде на фокус, – заявява докторантът на стр. 103 – като

стремежът ми е да обективизирам спомените и разказите за бежанците от различни поколения, представяйки живи свидетелства за борбите, страданията и наследството им (материално и нематериално)“. Изложението препраща към предходните части, където се уточняват теоретичните мотивации на аналитичната методология. Приносите на Морис Халбвакс, Ян Асман, Рос Пол и други са представени с необходимата критическата дистанция, за да се отразят особеностите на терена и материалите, които са събрани. За основа на конструктите на паметта е взета съхраняваната в държавните архиви информация, която е представена в контекста на историографските анализи. Подход, прилаган и в предходните две глави. Този „втвърден“ метод се пресича с рефлексивни отражения на места, които уплътняват общата картина и ѝ придават характерните за етноложкия анализ емпатия и ангажираност. Това е особено добре експонирано през спомен за завръщане в родното място на родителите, поместен на стр. 113. Личните спомени, събирани в рамките на докторантското проучване съдържат информация, която не винаги съвпада с архивно съхраняваната, събирана основно в периода до 1989 г. и по частни инициативи и до 1994 г. (с. 188). Идеологическият зев, който се разкрива, носи в себе си мощен евристичен потенциал, предоставящ поле за преосмисляне на травмата и нейното споделяне през поколенията. Тази, наричана от изследователите трансгенерационна травма, има своите персонални (психологически) и социални (колективни) измерения. Тя се предава през поколенията, както се вижда и от рецензираната работа, но спецификите в трансмисията силно зависи от водещите социални идеологии, които могат да я потискат или да я активират. Облеклото, храната, песенният фолклор, елементи от бита и такива с религиозно-култов произход са част от идентичностните маркери, които изграждат спомена за миналото във второто поколение, което по този начин разпластява трансгенерационната травма, придавайки ѝ инструментални проекции. Носталгичното сякаш отстъпва сред наследниците на бежанците, които имат възможност да пътуват до тези места след 1989 г. и особено масово след 2007 г., а се търсят икономически инициативи (в това число и сезонна работа в Северна Гърция), показващи стремеж към разширяване на социалните хоризонти. Родовата история предизвиква интерес и поради факта, че тя може да съдържа сведения за притежавани от прадедите недвижими имоти, например.

Главата „**Наративите за бежанците като израз на семейна, родова и индивидуална памет**“ продължава аналитичните наблюдения от предходната трета глава, като допълва работата с разкази, събрани в хода на

теренното изследване. Съхраняването на паметта за миналото в третото поколение вече демонстрира силна освободеност от травматичното мислене за напускането на родните места, ако изобщо съществува. „Опитите ми за набавяне на информация от наследници чиято приблизителна възраст беше 25–30 г. не бяха особено плодотворни поради две причини. Първата причина се характеризира с това, че не са запомнили в детайли развитието на техните родове, което обезателно води до известна загуба на информация от техните родители, дядовци и баби. Като втора причина може да се изтъкне, че представителите на младото поколение имат свършено различни интереси и липса на свободно време“ (с. 202–238). От направените наблюдения става ясно, че регионът на Гоцеделчевско не е непознат на изследователите, но техните проучвания имат преди всичко регионален отзвук или тясно научен – каквито са случаите на магистърски тези по диалектология, етнология и фолклор. Съществуват и друг тип проучватели, които навлизат дълбоко в историята в опит да съберат допълнително материали, полагайки за изходна позиция интереса си към историята на семейството или рода си. Интересен в тази връзка би бил въпросът до каква степен техните търсения са конструктивен компонент от мисленето на по-широк кръг от хора за миналото. В тази си част работата съдържа значителен теренен материал, представящ информация не само за социално-културната среда, но и за ситуативността в работата на изследователя. Това придава специфичен колорит на изложението, резултат от описанието на интеракцията между участниците в проучването. Анализът е допълнен и от проведени наблюдения върху „виртуален терен“, а именно създаването на групи и общуването между хората във Фейсбук, Ютуб-каналите и други. Групи като „Илюстрации от Бяло море“, „Да поговорим за Егея“, „Македонски българи“, „Беломорието и българите – спомени от Тракия и Македония“, са във фокуса на внимание във финалната част на четвърта глава. Изследванията върху този терен засилват усещането за проявена рефлексивност при проучването на материалите, придават

3. Оценка на представените материали

Представените по процедурата документи са изцяло съобразени с разпорежданията на ЗРАСРБ и правилниците на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Заповедите, протоколът от вътрешното обсъждане на работата и останалите приложени документи показват, че процедурата е коректно провеждана в административно отношение. От таблицата с наукометричните данни се вижда, че докторантът е представил доказателствен материал за 80 точки,

колкото са необходими за придобиване на образователната и научна степен „доктор“. По темата са осъществени три публикации (*Бежанците от Егейска Македония и техните наследници – предварителни бележки, Езикът като етничен идентификатор в разказите на наследниците на бежанците от Егейска Македония, Земляческите и родовите среци като пазители на паметта за бежанците от Егейска Македония*) в издания, част от националния референтен списък на НАЦИД. Представеният автореферат отразява правдиво и задълбочено както същността и характера на проучването и направените изводи, така и водещите приноси на дисертацията. Самите приноси са свързани както с теоретичното проучване, така и с осъществената работа на терен, което придава иновативност на определени научни тези. Приложеният доклад от проверката за антиплагиатство показва 2% сходство, което е значително под допустимото съвпадение.

Изложението представя резултати от самостоятелно проведено авторско изследване, а реферирането към чужди идеи и научни традиции е коректно отразявано в текста и в изведения библиографски списък с над 213 заглавия.

4. Заключение

Еднозначно подкрепям и препоръчвам на членовете на уважаемото Научно жури да присъдят образователната и научна степен „доктор“ на Щерьо Атанасов Щерев за труда му „Бежанците от Егейска Македония и техните наследници (Етноложки аспекти)“.

08.05.2024

София

Рецензент:.....

Николай Папучиев